

НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ КЛАСИЧНИХ МОВ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ПОЕТАПНОГО ФОРМУВАННЯ РОЗУМОВИХ ДІЙ

У статті описано основні етапи формування рецептивних граматичних навичок з класичних мов у контексті теорії поетапного формування розумових дій. Розроблено основні види вправ, які сприяють формуванню навичок вичленовування граматичної ознаки, упізнання граматичних форм та конструкцій, встановлення значень граматичних форм, зміцнення граматичних знань та навичок за допомогою використання елементів репродуктивного мовлення.

Ключові слова: *граматичні навички, рецептивні навички, навчання класичних мов, види вправ.*

Формування граматичних навичок – одна з найголовніших цілей навчання класичних мов, тому до цієї проблеми зверталися дослідники упродовж століть. Теоретичними підвалинами навчання граматики класичних мов стали праці М. Бреалю, С. Гінтовта, П. Детгвеллера, В. Ніколіна, Н. Кацман. Однак проблема визначення етапності та методичних прийомів реалізації цих етапів не була предметом спеціального дослідження, що робить статтю **актуальною**.

Мета статті – визначити особливості формуванні граматичних навичок з класичних мов у контексті теорії поетапного формування розумових дій.

Наприкінці 30-их – на поч. 40-их років навчання мови почали розглядати як діяльність. І. Рахманов першим заговорив про потребу відповідності вправ психологічним процесам оволодіння діяльністю. Формування рецептивної мовленнєвої діяльності, за І. Рахмановим, має проходити такі етапи: осмислення, запам'ятовування, відтворення, упізнання [13].

У 1966 році П. Я. Гальперін (1902-1988) розробив концепцію поетапного формування розумових дій [3]. Подальший розвиток вона дістала в роботах психолога і педагога Н. Ф. Талізіної [14].

В основі концепції лежить психологічне вчення про перетворення зовнішньої предметної діяльності на внутрішню психічну діяльність.

I етап: дія на цьому етапі максимально розгорнута і виконується фактично з опорою на зовнішні допоміжні засоби, тобто в матеріалізованій формі.

II етап: людина заучує послідовність організації діяльності – і не просто у словесних формулюваннях, а на рівні розуміння своїх дій. На цьому етапі викладач вимагає від учня попереднього проговорювання уголос кожного кроку розв'язання задачі (етап голосного мовлення). Виявляється, якщо проминути цей етап, студент буде робити помилки при подальшому розв'язанні завдань. Власне внутрішня дія в нього ще не сформована, і проговорювання вголос слугує необхідним засобом такого формування.

III етап "зовнішнього мовлення про себе", коли дитина промовляє про себе всю послідовність необхідних дій.

IV етап – "дій у прихованому мовленні", коли здається, що для виконання завдання вже нічого не потрібно: "подумав і розв'язав".

Навчання граматики класичних мов у контексті теорії поетапного формування розумових дій спирається на основний принцип диференційованої методики навчання іноземних мов: навички з кожного мовного аспекту (лексики, граматики, фонетики) та уміння з видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання та писемного мовлення) формуються лише у процесі вправлення у цьому мовному аспекті чи виду мовленнєвої діяльності [1; 4; 13]; та на ідеї когнітивної теорії навчання мов, згідно з якою передбачається як розуміння студентами структури мови, так і наступне інтенсивне тренування з метою формування мовних навичок та мовленнєвих умінь [8; 12].

Уперше проблему поетапності формування іншомовних навичок та мовленнєвих умінь почала розробляти З. М. Цветкова [15]. Вона визначила такі основні етапи у навчанні мови: засвоєння знань, імітативне відтворення, упізнавання, напіввільне відтворення, вільне відтворення.

Ця проблема знайшла своє вирішення і в працях І. Грузинської, яка виділяла три етапи: уміння упізнавати нове явище і виділяти його із контексту, уміння оперувати новими мовними навичками у зв'язку з уже існуючими, уміння вільно використовувати новий матеріал для вираження своїх думок [4].

Однією з перших праць, присвячених питанню формування граматичних навичок у читанні, є монографія В. Бухбіндера та І. Бермана [2], у якій науковці виділяють такі етапи у навчанні граматики:

- формування навичок вицленовування граматичної ознаки;
- формування навичок упізнавання граматичних форм і синтаксичних конструкцій;
- формування навичок встановлення значень граматичних форм синтаксичних конструкцій;
- удосконалення граматичних навичок на матеріалі читання текстів.

Отже, теорія поетапного формування розумових дій, ідеї когнітивної теорії навчання мов, а також рецептивно-репродуктивної методики навчання ІМ, досліджені етапи формування граматичних навичок читання підказують таку послідовність методичних прийомів у навчання граматики класичних мов.

Проілюструємо методику формування граматичних навичок на прикладі теми "Perfectum".

Першим етапом має бути презентація граматичного явища. Викладач називає усі ознаки, пояснює всі етапи алгоритму утворення парадигми, називає значення граматичних форм.

Первинне ознайомлення з граматичними явищами може здійснюватися дедуктивно (граматичне явище презентується викладачем у формі ґрунтовного викладу правил, а потім відбувається формування навичок та вміль, пов'язаних з цим граматичним явищем), дедуктивно-індуктивно (викладачем презентуються основи граматичного явища, а потім на мовленнєвому матеріалі розширюються уявлення про нього), індуктивно (викладач презентує мовленнєвий матеріал, а студенти, аналізуючи його роблять певні висновки). Презентація нового матеріалу до теми "Перфект" буде дедуктивною.

Основними методичними прийомами презентації граматичного матеріалу системи перфекта мають бути: *пояснення* (значення, вживання), *алгоритмізація* формотворення (презентація схеми послідовності дій утворення граматичних форм), *унаочнення* (використання мовної наочності, яка демонструє граматичну форму), *переклад* граматичної форми, з метою надання їй певних значень, *зіставлення* виучуваної форми зі схожими за змістом чи/та формою вираження аналогами в рідній та іноземній мовах.

1. Студентів знайомимо з граматичною семантикою перфекта.
2. Знайомимо з алгоритмом утворення форм перфекта.

3. Записуємо парадигму і перекладаємо кожну форму.

4. Характеризуємо основні типи основ: (кореневий тип – з кількісним чергуванням голосного основи *ĕto ĕti* купувати, з редуплікацією *tango, tetigi* торкати, тип із суфіксом –s: *scribescripsi* писати, тип із суфіксом – u, -vognoognavi).

Другим етапом має стати усвідомлення навчального матеріалу та запам'ятовування.

Для усвідомлення варто виконати вправи на відтворення алгоритму утворення форм перфекта.

Вправа. Від поданих дієслів утворіть форми перфекта активного в усіх особах (утворіть перфект активний і провідмінійте).

dico, dix-i, dictum, dicĕre *говорити;*

amo, amāv-i, amātum, amāgekoхати;

curo, curav-i, cursum, curĕre *бігати.*

Студенти обов'язково коментують усі свої дії, які вони виконують. Якщо виникають труднощі, викладач допомагає їх подолати.

Для запам'ятовування ефективним буде проведення внутрішньомовних зіставлень особових форм перфекта активного з формами презенса активного.

На цьому етапі (згідно з основним положенням рецептивно-репродуктивної методики) у пам'яті студента повинен сформуватися звуко-моторний образ форм перфекта, тобто студенти повинні мати в пам'яті парадигму цих форм.

Питання про усне випередження усіх видів діяльності у навчанні мови першим поставив А.В. Монігетті [10], який вважав, що перш за все повинні сформуватися звуко-моторні образи виучуваного матеріалу, необхідні для подальшого формування усіх видів мовленнєвої діяльності. Це довели експериментально М. Жинкін та В. Железняк [5; 6].

Окрім того, студентам варто запропонувати записати по пам'яті парадигму, прослухати парадигму з опорою на записану та без опори. Однак мати знання форм перфекта є недостатнім. Це не означає, що студенти будуть легко упізнавати, розуміти і перекладати ці форми у реченні чи текстах. Для цього потрібно сформувати відповідні навички.

Третім етапом (згідно з теорією формування розумових дій) має стати формування первинних умінь виленовування граматичних

ознак. Для цього студенти повинні виконувати вправи на аналіз ознак перфекта (вичленовування граматичних ознак перфекта).

Вправа. *Визначте у поданих словах ознаки перфекта (30-40 слів).*

Rogavisti, defecit, rogavit, cecidi, pupugērunt...

Студенти називають основу та закінчення, коментують хід своїх думок.

Із самого початку заняття необхідно визначитися, які саме дієслова студенти повинні вивчитися. Сформувані словниковий мінімум (орієнтовно 25 слів на кожне заняття), і ці 25 слів обігрувати упродовж усього заняття. Таким чином, упродовж вивчення теми перфекта активного студенти засвоюють 25 лексичних одиниць і 25 перфектних основ.

Варто також виконати вправу на визначення основи та її характеристику.

Вправа. *Визначте у поданих словах основу перфекта. Назвіть її тип. Визначте словникову форму слів (25-30 слів).*

Exercui, fecimus, fefellit...

Наступними кроками буде доведення до автоматизму механізмів визначення та семантизації форм перфекта.

Четвертим етапом має стати формування навичок вичленовування граматичної ознаки, яке відбувається за допомогою мовних рецептивних аспектних одномовних граматичних вправ на виділення формальних ознак певної граматичної форми.

На цьому етапі відбувається поступове згортання алгоритмів послідовності виконання дії. Доведення певних дій до автоматизму: глянув на форму – і впізнав її.

Вправа. *Порочитайте пари граматичних форм, назвіть форми, які утворені від основи перфекта. Назвіть ознаки перфекта.*

Fluere – fluxisse, gerit – gessit, affero – attuli.

Вправа. *Серед поданих слів знайдіть слова, вжиті у перфекті. Назвіть ознаки перфекта.*

Misi, disces, laudes, rexi, mittam, vēxit, pinxi, pingi, fluxi, flexi, flere...

П'ятим етапом має бути формування навичок упізнавання граматичних форм, яке здійснюється за допомогою аспектних рецептивних граматичних вправ на знаходження вказаних граматичних форм поза контекстом без опори на переклад, в контексті з опорою на переклад, у контексті без опори на переклад.

Вправа. *Серед поданих форм перфекта знайдіть форми, вжиті у 3 особі однини.*

Misit, laudavi, rexit, misimus, vēxit, pinxit, pinxi, pinxisti, fluxi, fluxit...

Вправа. *Серед поданих граматичних форм знайдіть форми перфекта активного у 1 особі множини.*

Misimus, mittimus, misēram, laudemus, laudamus, laudavimus, rēgi, reximus, regimus, regit, pinximus, pingimus.

Ці вправи передбачають формування навичок упізнання конкретної граматичної форми серед інших.

Вправа. *У поданих реченнях знайдіть дієслова, вжиті у формах перфекта (до 10-и речень).*

Antiqua, quaenuncsunt, fueruntolimnova. — Те, що зараз старе, було колись нове.

Dixisse, nontacuisseinterdumpaenitet. — Іноді шкодуємо, що щось сказали, а не змовчали.

Iamfamanimumfecit (Seneca). — Уже чутка додала зайве.

Вправа. *У поданих реченнях знайдіть дієслова, вжиті у формі 2 особи однини перфекта активного (до 10-и речень).*

Sed quoniam coegisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, perforce, si potes, ut ne moriendum quidem esse miserum putem. Ne vos quidem, iudices i qui me absolvistis, mortem timueritis. Non igitur Hectora traxisti, sed corpus quod fuerat Hectoris (Cic.).

Шостий етап – формування навичок встановлення значень граматичних форм із використанням прийому граматичного аналізу та перекладу.

Формування навичок встановлення значень граматичних форм із використанням прийому граматичного аналізу та перекладу розпочинається з граматичного аналізу окремих слів. Для цього використовуються:

а) рецептивні мовні аспекти граматичні вправи на аналіз та переклад граматичних форм поза контекстом:

Вправа. *Виконайте граматичний аналіз поданих слів і перекладіть їх (30-40 граматичних форм).*

Fuerunt, tacuisse, fecit...

Студенти коментують свої міркування щодо визначення граматичної форми, а також алгоритм своїх дій у визначенні граматичних значень.

Вправа. *Перекладіть подані граматичні форми українською мовою без попереднього аналізу (25-30 граматичних форм).*

Coegisti, absolvistis, fuerunt...

Наступним кроком має стати граматичний аналіз і переклад речень.

Існують два види граматичного аналізу речень та текстів: структурний та лінійний.

Структурний аналіз є навчальним допоміжним прийомом, спрямованим на оволодіння неможливими операціями.

Він потрібний тільки на початковій стадії. Це аналіз, який передбачає використання граматичних понять. Згодом здійснюється прагнення до згортання дій, до переведення операцій на фонові рівні.

На перших заняттях з морфології аналізу варто піддавати кожен граматичну форму і аналізувати її доти, доки в студентів не сформуються міцні навички її розпізнавання та перекладу, коли ж навички достатньо міцні, окремі граматичні форми можна поступово залишати без аналізу.

Алгоритм структурного аналізу речення

1. Прочитати речення.
2. Визначити граматичну основу речення, визначити граматичні форми підмета і присудка.
3. Перекласти граматичну основу.
4. Визначити слова, які залежать від присудка, визначити їх граматичну форму, встановити відношення між присудком і залежними від нього словами, перекласти словосполучення; визначити слова, які входять до групи присудка, проаналізувати їх граматичні форми, встановити відношення між ними і перекласти.
5. Визначити слова, які залежать від підмета, визначити їх граматичну форму, встановити відношення між підметом і залежними від нього словами, перекласти словосполучення; визначити слова, які складають групу підмета, проаналізувати їх граматичні форми, встановити відношення між ними і перекласти словосполучення.
6. Визначити синтаксичні звороти, проаналізувати їх та перекласти.
7. Перекласти усе речення.

Лінійний аналіз доцільно застосовувати тоді, коли в студентів сформувалися відносно стійкі навички розпізнавання й розуміння морфологічних форм і синтаксичних конструкцій. Лінійний аналіз можна проводити як до перекладу речень, коли викладач намагається запобігти труднощам і помилкам, так і після його перекладу – тоді викладач має можливість коригувати помилки студентів.

Лінійний аналіз полягає у визначенні граматичних форм, синтаксичних конструкцій у відносно вільній послідовності, без дотримання субординативної ієрархії. Найчастіше аналізуються ті граматичні форми, які спричиняють труднощі під час рецепції речення.

1. Студент читає речення.

2. Студент аналізує складні граматичні форми, синтаксичні конструкції.

3. Студент перекладає речення.

Вправа. *Прочитайте подані речення, виконайте повний аналіз (структурний), перекладіть (10-20 речень).*

1. Multos annos Oedīpus Thebis omnium consensū feliciter regnavisse dicitur, cum vehemens pestilentia in urbe orta est. 2. Tum Oedīpus oracūlum Apollinis consulere consilium cepisse narratur legatumque Delphas misisse numen dei percontatum.

Прокоментуйте власні назви.

Вправа. *Прочитайте речення, проаналізуйте підкреслені граматичні форми. Перекладіть речення (10-20 речень).*

1. Ea disiecta gladiis dstrictis in eos impetum fecerunt. 2. Postquam id animum advertit, copias suas Caesar in proximum collem subduxit equitatumque. 3. Ipsetriduo intermissocum omnibus copiis eos sequi coepit.

Сьомий етап – зміцнення граматичних знань та навичок за допомогою використання елементів репродуктивного мовлення.

У процесі усної роботи формуються звуко-моторні образи виучуваного матеріалу, необхідні для подальшого формування усіх видів діяльності [5; 6].

І. Павлов свого часу довів провідну роль мовленнєво-рухового аналізатора в засвоєнні усіх видів мовленнєвої діяльності [11].

Хоча кінцевою метою навчання класичних мов і є рецепція, однак вправи на репродукцію не повинні залишатися поза увагою, оскільки доцільність їх використання підтверджується даними сучасної психології, яка надає домінуюльну роль мовленнєво-руховому аналізатору в навчанні мови.

Для елементів репродуктивного мовлення пропонуємо спеціально розроблені вправи:

а) мовні репродуктивні граматичні трансформаційні вправи (на зміну, вставку або підстановку граматичних форм):

Вправа. *Перепишіть речення, поставивши дієслова, подані в дужках, у форму перфекта (10-20 речень).*

1. Epistulae saepe causa gaudii (sunt). 2. Plantae (ornant) silvas,

hortos et campos. 3. Graeci inimicos in pugnis (occident).

b) мовні репродуктивні коректурні вправи – вправи на виправлення морфологічних та синтаксичних помилок; ці вправи супроводжуються перекладом.

Вправа. *Прочитайте речення, визначте, яке слово вжите в неправильній граматичній формі. Побудуйте речення правильно (10-20 речень).*

1. Poëtae antique demagna Gloria Romae narravit. 2. Tempia antiqua auro et argento ornavitur. 3. Pueri timuimus noctes obscuras.

с) мовні та умовно-комунікативні репродуктивні граматичні вправи на утворення та переклад окремих словосполучень, речень.

Вправа. *Письмово перекладіть речення словосполучення латинською мовою (30-40 словосполучень).*

Він прикрасив храм, ти написав листа, я передав книгу, ми розповіли про військо, вони сказали мені, ви віддали місто.

Вправа. *Усно перекладіть речення латинською мовою (10-20 речень).*

Він послав до кордону багато легіонів. Вони прикрасили храми золотом і сріблом. Поети написали багато книг про римське військо.

Восьмий етап – аналітичне читання текстів, які містять форми перфекта. На цьому етапі упроваджується аналітичне читання текстів з повним або частковим граматичним аналізом.

Вправа. *Прочитайте текст, проаналізуйте граматичні форми, перекладіть. Прокоментуйте соціокультурні поняття та реалії.*

Дев'ятий етап – синтетичне читання текстів, які містять форми перфекта.

Аналітичне читання як процес роботи з мовним матеріалом зазнав методичної оцінки у 30-і роки [4]. У методиці панувала думка, що дійти до оволодіння мовленнєвою діяльністю можна за допомогою достатнього закріплення мовного матеріалу. Однак робота з мовним матеріалом не сприяє формуванню мовленнєвих умінь: кожен вид діяльності формується шляхом вправлення у цьому ж виді діяльності.

У 30-і роки почали поступово переходити до навчання синтетичного (безперекладного) читання [4; 9]. А в 50-і роки повністю утвердилася концепція навчання без перекладного читання (як виду мовленнєвої діяльності). І. Карпов визначив 4 етапи у навчанні читання тексту [7]:

- розуміння загального змісту, яке супроводжується вільним перекладом,

- етап лексико-граматичного аналізу,
- етап повного адекватного розуміння тексту (з перекладом),
- етап без перекладного розуміння.

І. Карпов зробив висновки: 1) ці етапи мають згортатися, 2) переклад – тимчасовий засіб, якого згодом треба позбутися.

І. Рахманов, М. Вайсбурд, М. Бахарева, В. Цетлін підтримали ідею безперекладного читання, яка стала основною ціллю у навчанні читання. Встановлено також, що аналітичне читання має передувати синтетичному.

Тому останнім етапом у формуванні граматичних навичок має стати зміцнення граматичних навичок під час синтетичного читання тексту: "глянув на граматичну форму і встановив її значення".

Отже, навчання граматики повинне проходити такі етапи: першим етапом має бути презентація граматичного явища; на другому етапі – усвідомлення навчального матеріалу та запам'ятовування; третім етапом має стати формування первинних умінь вищленювання граматичних ознак; на четвертому етапі – формування навичок вищленювання граматичних ознак; на п'ятому етапі – формування навичок упізнавання граматичних форм; шостий етап – формування навичок встановлення значень граматичних форм із використанням прийому граматичного аналізу та перекладу; сьомий етап – зміцнення граматичних знань та навичок за допомогою використання елементів репродуктивного мовлення; восьмий етап – аналітичне читання текстів з повним або частковим граматичним аналізом; дев'ятий етап – синтетичне читання текстів з метою удосконалення рецептивних граматичних навичок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Александр В.М.* Методика преподавания немецкого языка. – М., Л., 1934.–237 с.
2. *Бухбиндер В. А.* Очерки методики обучения чтению на иностранных языках / В. А. Бухбиндер, И. М. Берман. – К. : Выща школа, 1977. – 174 с.
3. *Гальперин П. Я.* Психология мышления и учение о поэтапном формировании умственных действий / Петр Яковлевич Гальперин// Исследования мышления в советской психологии. – М., 1966. – С. 236–277.
4. *Грузинская И. А.* Методика преподавания английского языка в средней школе / Ирина Алексеевна Грузинская. – М. : Учпедгиз, 1933. – 263 с.

5. Железняк В.М. К проблеме соотношения устной речи и чтения на начальном этапе обучения иностранным языкам // ИЯШ, 1961. – №2.- С. 11-17.

6. Жинкин Н. Механизмы речи. – М.: Издательство Академии педагогических наук, 1958. – 378 с.

7. Карпов И. В. Психологическая характеристика процесса понимания и перевода учащимися иностранного текста: Теория и методика учебного перевода / Под ред.. К.А. Ганшиной и И.В.Рахманова. – М., 1950. – 232 с.

8. Кацман Н. Л. Методика преподавания латинского языка в институтах и на факультетах иностранных языков / Нина Лазаревна Кацман. – М. : Высшая школа, 1979. – 142 с.

9. Любарская А.А. Чтение в новых программах по иностранному языку // ИЯШ, 1936. – №1.

10. Монигетти А.В. Роль устной речи в обучении иностранным языкам в свете новой программы для средней школы // ИЯШ, 1950. №1. – С. 35-46.

11. Павлов И.Л. Лекции о работе больших полушарий головного мозга. Л., 1949. – 289 с.

12. Пассов Е. И. Основы методики обучения иностранным языкам / Ефим Израилевич Пассов. – М. : Рус.яз., 1977. – 216 с.

13. Рахманов И. В. Рецептивное и репродуктивное усвоение иностранного языка в средней школе // ИЯШ, 1952. № 4. – С.42 – 56.

14. Талызина Н.Ф. Педагогическая психология: Учеб.пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений // Нина Федоровна Талызина. - М.: Издательский центр "Академия", 1998. – 288 с.

15. Цветкова З.М. В помощь учителю иностранного языка в средней школе). Ч.1. – М., 1940.–70 с.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2013.

Шовковий В.Н., д.пед.н., проф.,

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

ОБУЧЕНИЕ ГРАММАТИКЕ КЛАССИЧЕСКИХ ЯЗЫКОВ В КОНТЕКСТЕ ТЕОРИИ ПОЭТАПНОГО ФОРМИРОВАНИЯ УМСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ

Статья посвящена описанию основных этапов формирования рецептивных грамматических навыков в контексте теории формирования умственных действий. Разработаны основные виды упражнений, которые способствуют формированию навыков вычленения грамматического признака, опознавания грамматических форм и синтаксических конструкций, установления значений грамматических форм, укрепления лексических и

грамматических знаний и навыков с помощью использования элементов репродуктивной речи.

Ключевые слова: *грамматические навыки, рецептивные навыки, обучение классическим языкам, виды упражнений.*

Shovkoviy V.N., Dr. in Pedagogical Sc., Prof.
Institute of Philology, National Taras Shevchenko University of Kyiv

**Teaching a grammar of classical languages
in the context of the theory of the gradual formation
of mental actions**

The author describes the basic stages of developing of receptive grammatical skills in the context of gradual mental actions formation theory. The basic types of exercises which help to form the skills of singling out a grammatical sign, identifying grammatical forms and syntactic constructions, establishment the values of grammatical forms; strengthen lexical and grammatical knowledge and skills by the use of reproductive speech elements, are proposed.

Keywords: *grammatical skills, receptive skills, teaching classic languages, types of exercises.*

УДК 801.8

Шуляк С.А., к.філол.н., доц.,
Уманський державний педагогічний
університету імені Павла Тичини

**ФУНКЦІОНУВАННЯ МІФОЧИСЕЛ
У СВІТІ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ**

У статті розглядаються символічні значення домінантних міфочисел у системі українських замовлянь. З'ясовується, що ця лексика виконує текстоутворюючу та смислоутворюючу функції. Аналізуються замовляння як тексти, призначені виконувати функцію магічного впливу на довкілля.

Ключові слова: *текст, міфочисло, символічне значення, українські замовляння, домінанта, конотація.*

Дослідженню структурної організації текстів замовлянь присвячені праці О. Потебні, Ф. Зелінського, Н. Познанського, А. Астахової, В. Петрова, В. Соколової, Т. Цив'яна, О. Свиридова,